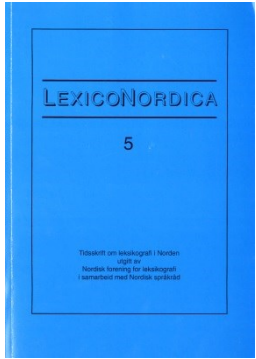

LexicoNordica

Titel:	Språket i terminologiska ordböcker	
Forfatter:	Lars Törnqvist	
Kilde:	LexicoNordica 5, 1998, s. 107-117	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Lars Törnqvist

Språket i terminologiska ordböcker

Terminological dictionaries are designed for the purpose of defining concepts and standardizing terms. These dictionaries are frequently used also in translation and foreign language production, without being well suited to these purposes. One of the main drawbacks of terminological dictionaries is that they contain too little of the technical language and almost never other parts of speech than nouns and adjectives. Information about inflection and pronunciation is seldom given. To become suitable for translation and foreign language production, terminological dictionaries and term banks should contain more linguistic information, preferably in word records separated from the concept records.

Huvudsyftet med terminologiska ordlistor av den typ som är vanlig i Norden, vilken bygger på Eugen Wüsters synsätt, är standardisering av termer för olika företeelser i fackmäns begreppsvärld. Urvalet av termer baseras därför på vilka begrepp som behöver definieras, och definitionerna formuleras med tanke på avgränsning snarare än beskrivning. Oftast ges termer för begreppen på flera språk, vilket innebär att den terminologiska ordboken kan användas för ett helt annat ändamål än det avsedda, nämligen som översättningsordbok och som produktionsordbok på främmande språk. I dag används terminologiska ordlistor och termbanker av allt att döma i större utsträckning av översättare än av fackmän. Men ger de terminologiska ordböckerna tillräckligt med språklig information för att de skall vara användbara för översättningsändamål och textproduktion?

Semantisk beskrivning

I *Nordisk leksikografisk ordbok* 1997 definieras begreppet *terminologisk ordbok* på följande sätt:

terminologisk ordbok

fagordbok som er utarbeidet etter de prinsipper som gjelder for terminologi (1)

Om man bläddrar vidare till terminologi (1) får man en lite utförligare förklaring:

terminologi (1)

læren om fagtermer og fagspråklige begreper og relasjonene mellom disse

– Det sentrale i terminologien er begrepet. Terminologens arbeidsmåte er derfor hovedsakelig onomasiologisk; det samme er måten å presentere terminologiske data på. Terminologiens fremste formål er å oppnå entydig fagspråklig kommunikasjon, og den får dermed en utpreget normativ karakter. I idealtilfellet skal et fagområdes terminologi være fri for både polysemi og homonymi. Normalt blir man i praksis likevel nødt til å akseptere enkelte tilfeller av dette, og da velger terminologen som regel, i samsvar med onomasiologisk betraktningssmåte, å behandle dem som homonymtilfeller.

Skillnaden i betydelsebeskrivning mellom allmänna och terminologiska ordböcker kan også beskivas som i figur 1. Den tunna heldragna linjen visar betydelseomf nget f r ett visst ord i språk A. Detta ord motsvaras av två olika ord i språk B, vilkas betydelseomf ng anges med streckade linjer. I allmänna ordböcker eftersträvas definitioner som täcker det allra mesta av respektive ords betydelseomf ng, möjligen med undantag för perifera specialbetydelser, och deras omfattning skulle därför i stort sett sammanfalla med de tunna heldragna eller streckade linjerna. I terminologiska ordböcker anges däremot bara en snäv avgränsning av betydelsen som  r tillämplig inom ett visst fackområde, markerad med tjock linje i figur 1. Inom detta snävt begränsade område har man full ekvivalens mellan termerna på olika språk. Detta g r att terminologiska ordböcker är mycket kraftfulla hjälpmedel vid översättning av facktext.

Figur 1. Betydelseomfång för ett ord i språk A (tunn heldragen linje), två delvis motsvarande ord i språk B (streckad linje) och två terminologiska begrepp (tjock linje).

Skillnaden mellan de olika ordbokstyperna kan visas genom följande fingerade exempel. En enklare enspråkig definitionsordbok skulle kunna beskriva betydelsen av ordet *fals* så här:

fals veck eller strimla inom bokbinderi

En tvåspråkig (exempelvis svensk-engelsk) ordbok skulle kunna ge följande information:

fals *bokbind.* fold; guard; joint

En terminologisk ordbok för bokbinderi skulle ge detaljerad information, presenterad på ett lite omständligt sätt:

fals (1)

veck tvärs över pappersark, parallellt med dess kant
en fold

fals (2)

pappers- eller gasstrimla som klistras på kanten av lösa planscher som skall inhäftas
en guard

fals (3)

veck mellan pärm och rygg som upparbetats i block
en joint

Exaktheten i de terminologiska definitionerna bygger naturligtvis på att de ord som används i definitionerna är entydiga. Men i verkligheten är ju de flesta ord mer eller mindre polysema, och de ord som betecknar grundläggande begrepp – och därför gärna används i definitioner – har en benägenhet att vara mer polysema än ord i allmänhet. Trots denna svårighet fungerar de terminologiska definitionerna i praktiken ganska väl när det är fråga om begreppsavgränsning på detaljnivå. Däremot är det svårt att bibehålla stringensen när man försöker täcka allmännare begrepp och bredare tillämpningsområden. Om man utvidgar ordboken till att behandla alla fackområden blir det nästan omöjligt att förebygga möjligheterna till misstolkning. Detta är i praktiken vad som händer när man samlar material från många ordböcker i en termbank.

För att få ordning på de olika betydelseerna hos de grundläggande orden utgav TNC år 1995 ordboken *Tekniska basord* (TNC 98). Den

omfattar dels termer för grundläggande begrepp, avsedda för definitionsskrivning, och dels grundläggande morfem, avsedda för termbildning. Underlaget till ordboken hämtades från TNC-ordlistor, andra ordböcker och uppslagsverk samt från det omfattande opublicerade material som hade samlats under TNC:s drygt 50-åriga verksamhet. (För närmare beskrivning av bakgrund, uppläggning och arbetsmetod, se Törnqvist 1997.) *Tekniska basord* tillkom under stark brådska, och den har därför stora brister både vad gäller lemmaselektion och semantisk beskrivning. Denna ordbok får därför bara ses som ett första försök att skapa reda i definitionsvokabulären, ett försök som bör följas av mer genomarbetade projekt för att dokumentera det fackspråkliga basordförrådet.

Figur 2. En sida ur Tekniska basord (TNC 98).

Ordklasser

Det centrala i terminologiska ordböcker är som sagt definitionerna av begrepp. Begrepp i terminologisk mening brukar beskrivas som mentala föreställningar om en grupp referenter med gemensamma kännetecken. En referent benämns normalt med en nominalfras, och termerna för begreppen är därför också i allmänhet nominalfraser. Detta medför att terminologiska ordböcker har en stark tendens att domineras av substantiv och andra nominala uttryck. Där en vanlig ordbok skulle ha adjektivet *hård* som uppslagsord har den terminologiska ordboken i stället substantivet *hårdhet* eller en rad nominalfraser där adjektivet ingår: *hård skiva, hårt vatten, hård yta* osv. På samma sätt motsvaras verbet *härda* i den vanliga ordboken av substantivet *hårdning* i den terminologiska ordboken.

För att få en uppfattning om proportionerna mellan olika ordklasser i terminologiska ordböcker tog jag ut de första 100–150 lemmarna från var och en av sex ordböcker, tillsammans ca 800 lemman. Dessa delades upp i sju kategorier. Den första kategorin "NP, ett ord" omfattar nominalfraser som utgörs av ett ensamt substantiv (sammansatt ord eller ej). Kategorin "NP, flera ord" omfattar nominalfraser bestående av två eller flera ord, exempelvis *blekt massa, arktjocklek i trave* och *armerat dubbelt vattentätt papper*. Kategorin "NP, egennamn" omfattar personnamn, ortnamn och varumärken. Till kategorin "NP, förkortningar" har förts beteckningar, akronymer och initialord, exempelvis *ASCII* och *CAD*. Fördelningen mellan kategorierna framgår av tabell 1.

□

Tabell 1. Lemman i sex terminologiska ordböcker, procentuell fördelning mellan ordklasser.

Ordbok	NP, ett ord	NP, flera ord	NP, egen- namn	NP, för- kortn.	Adjek - tiv	Ver b	Övrig t
TNC 53	76	21	0	0	3	0	0
TNC 74	83	17	0	0	0	0	0
TNC 86	79	7	1	0	12	1	0
Hus AMA 83	74	25	0	0	0	0	1
Grafiska ord i dataåldern	77	4	6	7	4	1	0
Nordisk leksikografisk ordbok	72	28	0	0	0	0	0

Proportionerna mellan ordklasserna varierar något mellan de olika ordböckerna, vilket kan ha olika orsaker. Förekomsten av adjektiv kan i en del fall bero på att man har velat undvika långa räckor av nominalfraser som börjar med samma adjektiv och har likartade definitioner. I stället för separata termposter för *analog dator*, *analog lagring*, *analog signal* och *analog överföring* definierar man då adjektivet *analog*. Att det förekommer ovanligt många egennamn och förkortningar i *Grafiska ord i dataåldern* har naturligtvis sin grund i att fackspråket inom den branschen överflödar av namn och förkortningar som kan behöva förklaras. Den fullständiga avsaknaden av annat än nominalfraser i *Nordisk leksikografisk ordbok* beror enligt uppgift på att redaktionen bestämde sig för att utesluta alla adjektiv och verb.

Att substantiven dominerar i en fackordbok är i och för sig inte så underligt, med tanke på att andelen substantiv alltid blir större ju fler lågfrekventa ord en ordbok innehåller och att fackspråkliga texter ofta är påtagligt dominerade av substantiv. Men att nominalfraser och deras beståndsdelar (inklusive adjektiv) utgör långt över 99% av uppslagsorden i terminologiska ordböcker är anmärkningsvärt.

Språkliga upplysningar

Terminologiska ordböcker innehåller som regel ytterst sparsamt med grammatiska upplysningar om termerna, och den information som ges är anpassad till fackmän snarare än till översättare. I svenskproducerade terminologiska ordböcker förses svenska uppslagsord med uppgift om böjningsändelse för bestämd form (vilken anger genus) och pluralform i de fall böjningen inte är självklar för infödda fackmän. Vanligen anges böjning i ordboken bara i de fall man vill rekommendera den ena av två förekommande böjningar, t.ex. den svenska pluralformen *containrar* i stället för den inlånade engelska pluralformen *containers*. Om

uppslagsordets uttal kan vålla problem anges uttalet med vanliga bokstäver enligt samma system som används i SAOL. Oftast anges uttalet bara för den huvudbetonade stavelsen:

□

akvifer [-fä,r]

ashgill [äsch,-]

□

Om uppslagsordet står i pluralis anges oftast detta, och om det är ett adjektiv eller ett verb anges ordklassen. För verb kan eventuellt anges om det är transitivt eller intransitivt. Några andra språkliga upplysningar ges inte för svenska termer. För franska och tyska termer anges alltid genus men inte pluraländelse. Danska och norska termer förses aldrig med uppgift om genus eller böjning.

Det termmaterial ur sex ordböcker som undersöktes med avseende på ordklass har också undersökts med avseende på uppgifter om uttal och böjning för uppslagsord på ordbokens huvudspråk (svenska för de fem första och norska för den sista).

□

Tabell 2. Förekomst av uppgifter om uttal och böjning i procent.

Ordbok	Uttal	Böjning
TNC 53	6	1
TNC 74	0	0
TNC 86	14	0
Hus AMA 83	0	0
Grafiska ord i dataåldern	2	0
Nordisk leksikografisk ordbok	0	0

□

Det är stora skillnader mellan de olika ordböckerna beträffande förekomst av språkliga upplysningar. De tre ordböcker där uttalsuppgifter förekommer har det gemensamt att de behandlar områden där fackspråket har ett stort inslag av främmande ord, många av dem avledda av egennamn. Den särskilt höga frekvensen av uttalsuppgifter för TNC 86, *Geologiordlista*, har säkert sin förklaring i att geologiska termer ofta är bildade efter namn på mer eller mindre exotiska fyndplatser.

Uppgifter om böjning är som synes ytterligt sparsamt förekommande i det undersökta materialet. Visserligen är många facktermer oböjliga, men även om man tar detta i betraktande är förekomsten av böjningsuppgifter uppseendeväckande låg.

Termurval

Terminologiska ordböcker har i allmänhet litet omfång; de mer omfattande av TNC:s ordböcker innehåller inte mer än 1000–2000 termposter, och många terminologistandarder omfattar mindre än 100 poster. Detta beror till en del på att ordböckerna täcker ett smalt fackområde, men också på att kraven på exakta och väl förankrade definitioner gör den terminologiska metoden så arbetskrävande att omfattningen måste begränsas till de begrepp som behöver en skarp avgränsning eller som kräver särskilda rekommendationer beträffande termval. Därför saknas ofta de centrala begreppen i terminologiska ordböcker. För fackmannen är dessa begrepp självklara, och han har därför inget behov av att slå upp dem i en ordbok, men den måttligt fackkunnige översättaren kan behöva upplysningar om deras motsvarigheter på andra språk.

En antydning om ändamålsenligheten hos termurvalet kan man få av resultatet från en enkätundersökning som i början av 1998 utfördes av Tolk- och Översättarinstitutet vid Stockholms universitet. Undersökningen syftade till att kartlägga behovet av terminologiutbildning hos översättare och tekniskskribenter, och den besvarades av ett 40-tal personer. Ett par av frågorna handlade om standardiserad terminologi. Finns det standardiserad terminologi inom ditt område?

Ja	19
Nej	7
Vet ej	1

Om svaret är ja: Motsvarar den standardiserade terminologin företagets behov?

Ja	4
Nej	11
Vet ej	4

Av kommentarerna till svaren framgår att man anser att terminologistandarderna inte är tillräckligt täckande och att de inte hänger med i den tekniska utvecklingen. Många uppger att datorområdet är särskilt problematiskt eftersom utvecklingen inom detta område är mycket snabb och många kunder dessutom inte vill använda de datortermer som rekommenderas i standarder.

Möjligheter till vidareutveckling

□

Terminologiska ordböcker är som tidigare nämnts utformade utifrån huvudsyftet att ge skarpa begreppsavgränsningar och att rekommendera termer för de definierade begreppen. De rent språkliga upplysningar som ges om termerna är i allmänhet fullt tillräckliga för ordböckernas huvudsyfte, men de räcker inte till för behovet vid översättning och textproduktion. Om terminologiska ordböcker och termbanker skall fungera väl för dessa ändamål måste de därför förses med utförligare språkliga uppgifter.

I tryckta ordböcker måste man lägga in alla typer av språkliga och begreppsmässiga uppgifter i varje term-post. Om man då har exempelvis fem olika poster med termen *fals* inom olika fackområden måste alltså uppgifterna om genus, böjningsändelser, uttal o.d. upprepas fem gånger. Flerordstermer innebär problem i detta sammanhang. Man kan välja att ge böjnings- och uttalsuppgifterna för hela frasen, vilket är mindre lyckat ur språklig synpunkt, eller att definiera bara enkla substantiv och adjektiv, vilket är olämpligt ur begreppsmässig synpunkt.

Termbanker ger bättre möjligheter till avancerad strukturering av informationen. Här kan man exempelvis lägga den språkliga informationen i ordposter där kärnan är ett ord på ett visst språk, medan den begreppsmässiga informationen läggs i begreppsposter med en definition som kärna. Med hjälp av länkar kan man lätt hoppa mellan de olika posterna.

Ett par ordposter skulle kunna se ut på följande sätt i en sådan termbank. Exemplet visar ett substantiv och ett adjektiv, men ingenting hindrar att man gör ordposter även för verb, adverb m.m. Ordposterna innehåller de morfologiska data som är relevanta för respektive ordklass. För svenska substantiv anges genus och böjningsformer och för svenska adjektiv anges attributiv och predikativ användning, komparering och böjningsformer. För verb bör man ange valens och gärna även kollokationer.

Ordets uttal är angivet med IPA-tecken i exemplet. Ett mera användarvänligt sätt att ange uttalet är syntetiskt tal. Det finns i dag kommersiella talsyntesprogram som kan kopplas till termbankens sökprogram i en vanlig persondator. Visserligen låter talet än så länge något robotaktigt, men ljudkvaliteten är ändå tillräckligt god för det aktuella ändamålet.

Efter den språkliga informationen i ordposten finns olika länkar, var och en försedd med uppgift om domän inom vinkelparentes.

□

drivmedel

[`dri:v^ame:dəl]

subst neu

drivmedlet drivmedel drivmedlen

1 <rymdteknik> raketdrivmedel, drivmedel

2 <rymdteknik> diergolt drivmedel

3 <rymdteknik> hypergolt drivmedel

□

diergol

[diër-go:l]

adj attr pred, ej komp

diergolt diergola

1 <rymdteknik> diergolt drivmedel

□

Om man klickar på *diergolt drivmedel* i någon av ordposterna kommer man till följande begreppspost. Här finns uppgift om domän och definition (eventuellt i flera språkversioner) samt uppgift om termer för begreppet på olika språk. Om man klickar på något av de understrukna orden kommer man till en ordpost som ger fullständiga språkliga upplysningar om detta ord.

□

<rymdteknik>

flytande drivmedel bestående av två komponenter som inte antänds spontant vid kontakt

Jfr hypergolt drivmedel.

sv diergolt drivmedel

en diergolic propellant

fr diergol; biergol

de Diergol

ru äËå□,„ÓûìÓå ÚÓÔÏË,Ó

Litteratur

□

Grafiska ord i dataåldern 1985. Redigerad av Stig J. Hedén. Andra upplagan. Stockholm: Liber Förlag.

Hus AMA 83 = *Allmän material- och arbetsbeskrivning för husbyggnadsarbeten*. 1984. Stockholm: Svensk Byggtjänst.

TNC 53 = *Rymdordlista* 1973. Stockholm: Tekniska nomenklaturcentralen.

TNC 74 = *Pappersordlista* 1980. Stockholm: SIS – Standardiseringskommissionen i Sverige och Tekniska nomenklaturcentralen.

TNC 86 = *Geologisk ordlista* 1988. Stockholm: Tekniska nomenklaturcentralen.

Nordisk leksikografisk ordbok 1997. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.

TNC 98 = *Tekniska basord* 1995. Solna: Tekniska nomenklaturcentralen

Törnqvist, Lars 1997: Basordlista – en förutsättning för kvalitet i terminologiarbete. *Terminologi och kvalitet*. Reykjavík: Nordterm.

□